

**СПІВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ «ДОБРОСОВІСНІСТЬ»
ТА «МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬСТВА» У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ**

Прийняттям та введенням у дію нового Цивільного кодексу України (далі за текстом: ЦК України) вітчизняна цивілістика вперше сприйняла спробу сформулювати принципи або, як їх законодавець іменує, «загальні засади цивільного законодавства» (ст. 3 ЦК України [1]). Це, безумовно, прогресивний крок, адже тепер дух цивілістичних норм, чим, власне, і є принципи (засади), зазначені ст.3 ЦК України, має більш-менш визначені межі. Тут слід пояснити, що ми не випадково застосовуємо для позначення згаданих засад також термін «принципи», який є у цивілістиці більш вживаним. До того ж, не можна погодитись із позицією щодо звужування принципів до розуміння їх тільки як «загальних засад загального законодавства». Конститутивні правила (засади) розповсюджуються на всі інстинктивні утворення цивілістики, тобто ці правила є загальними правилами усього цивільного права. Тому ми вважаємо, що треба застосовувати словосполучення «принципи (засади) цивільного права». Термін же «загальні засади цивільного законодавства» у тексті даної публікації використовується нами тільки як цитування ЦК України.

Для правозастосовчої практики згадана спроба окреслення законодавцем конститутивних положень цивільного права має дуже велике значення: позитивне (писане) право не може, як відомо, охопити усі можливі відтинки суспільного життя, а тому об'єктивно виникають «білі плями» у законодавстві, які залишають поза увагою певні прошарки суспільних відносин. Саме принципи (засади) цивільного права, які мають найвищий ступінь регулятивного охоплення суспільних відносин, локалізують прогалини законодавства та впорядковують відносини, що не зазнали нормативного опису в актах законодавства.

Між тим, ми не хотіли б й абсолютизувати позитивне значення формулювання «загальних засад цивільного законодавства» у ЦК України, бо це неминуче призвело б до ретушування проблем, на які обов'язково слід було б звернути увагу. Серед таких теоретико-практичних проблем нами вбачається те, що: по-перше, у ст.3 ЦК України названо далеко не всі засади (принципи) цивільного права, а по-друге, законодавець тільки наводить назви, але не розкриває змісту цих засад, тобто такі засади мають змістову невизначеність, що може призводити на практиці до довільного їх тлумачення.

Проілюструвати сказане можна на співвідношенні таких категорій як «добросовісність» (п.6 ст.3 ЦК України) та «моральні засади суспільства» (ст.,ст. 13,19,26,203 та інш. ст. ЦК України).

Уже перші кроки порівняльної характеристики «добросовісності» як цивільно-правової категорії та «моральних засад суспільства» дозволяють дійти висновку, що остання категорія може претендувати на місце поряд з іншими принципами цивільного права, наведених у ст.3 ЦК України. Ця

обставина вказує на першу зазначену нами проблему щодо неповноти переліку законодавцем принципів (засад) цивільного права. Стосовно ж другої проблеми, то тут взагалі наводити ілюстрації важко, так як у цивільному законодавстві України (не тільки в ЦК) відсутні будь-які розшифровки (визначення) згаданих принципів.

Звернемось до більш розгорнутого описання зазначених вище проблем.

Отже, у чому вбачається нами неповнота переліку законодавцем у ст.3 ЦК України принципів (засад) цивільного права? Для відповіді на це питання слід звернутися до встановлення ознак принципів цивільного права як таких. Щонайменше таких ознак три: 1) принципи (загальні засади) є базисними нормами, на які опираються усі інші норми цивільного права; 2) принципи пронизують усе цивільне законодавство та інші інститутивні утворення, що мають регулятивний імпульс; 3) принципи можуть використовуватись як норми безпосередньої дії, коли у законодавстві утворилася прогалина і аналогія законодавства не може бути застосована [2, с.20-29; 3, с.49-53]. Навіть не надто уважний дослідницький погляд може встановити, що вищезгаданим ознакам повною мірою відповідають правила, сформульовані поза статтею 3 ЦК України (тобто ці правила формально не визнані законодавцем «загальними засадами цивільного законодавства») про: можливість набуття шляхом право-чину та подальшого володіння тільки такими суб'єктивними правами, які не будуть суперечити моральним засадам суспільства (ст.ст. 203,26 ЦК України); можливість здійснення суб'єктивних прав з додержанням моральних засад суспільства (ст.ст. 13, 319 ЦК України); можливість самозахисту порушених суб'єктивних прав тільки такими засобами протидії, які не суперечать моральним засадам суспільства. І цей перелік можна продовжувати. Достатньо згадати про здійснення особистих немайнових прав фізичною особою щодо вільного вибору форм та способів прояву своєї індивідуальності, які не повинні суперечити моральним засадам суспільства (ст. 300 ЦК України).

Отже, наведені правила стосуються не окремих суб'єктивних прав, а розповсюджують свою регулятивну дію на більшість або й на всі правовідносини. Таким чином, всеохоплюючий характер вищенаведених нормативних вимог ставить під сумнів повноту переліку у ст. 3 ЦК України принципів цивільного права. Гадаємо, його сміливо можна доповнити правилом про набуття, здійснення та захист суб'єктивних прав тільки у межах дії моральних засад суспільства.

Тепер щодо другої сформульованої нами проблеми, тобто невизначеності меж наведених у ст.3 ЦК України принципів цивільного права. Даною публікацією ми торкаємося, як це зазначалося вище, понятійних меж тільки принципу добросовісності та його співвідношення з категорією «моральні засади суспільства».

На проблему невизначеності принципу добросовісності звертали увагу й інші автори. Зокрема це такі російські дослідники як: Є.В.Богданов [4, с.12], В.І.Смельянов [5, с.91-98], Л.В.Шеннікова [6,с.119]. Є.В.Богданов вважає, що під добросовісністю слід розуміти суб'єктивну сторону поведінки учасників цивільних правовідносин, коли такі учасники не знали та не могли знати про

права третіх осіб на відповідне майно або не знали та не могли знати про іншу свою неуправомоченість [4, с.12]. Отже, про добросовісність поведінки суб'єкта цивільно-правових відносин Є.В.Богдановим говориться тільки у значенні невинності особи скоєння порушення суб'єктивних прав інших осіб.

Таку позицію підтримано й В.І.Ємельяновим: «особу слід визнати добросовісною у тому випадку, коли вона діє без умислу спричинення шкоди іншій особі, а також не допускає легковажності (самовпевненості) та небалості по відношенню до можливого спричинення шкоди» [5, с.91].

Л.В.Щеннікова ж тільки схвалює введення у ЦК розглядуваних понять, але не дає їм визначення.

Гадаємо, що до визначень добросовісної поведінки, вироблених Є.В.Богдановим та В.І.Ємельяновим, можна приєднатись. Дійсно, про добросовісність можна говорити тільки з приводу скоєння порушення конкретно визначеною особою суб'єктивних прав іншої конкретної особи. Також слід погодитись з тим, що оцінка добросовісності чи навпаки недобросовісності відбувається на зрізі оцінки суб'єктивної сторони поведінки особи про наявність у неї реальної можливості передбачення негативних правових наслідків своєї поведінки. Отже, якщо особа правомірно здійснює свої права, не порушує тим самим суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів інших осіб, то її поведінку кваліфікувати добросовісною буде не коректно. Адже, про добросовісність, ще раз підкреслимо, можна буде говорити тільки за умови порушення прав або законних інтересів іншої особи, коли правопорушник не знав (не міг знати) про те, що він скоює таке правопорушення.

Звернемось тепер до визначення меж поняття «моральні засади суспільства» та проведемо співвідношення його з категорією «добросовісність». Слід зазначити, що у проведенні такого співвідношення є необхідність, оскільки ці категорії можуть ототожнюватись, і тоді буде виникати питання про доцільність їх одночасного існування у законодавстві. А таке ототожнення цілком можливе, достатньо звернутись до етимологічного походження слова «добросовісність» та похідних від нього й стає зрозумілим, що поведінка особи, яка кваліфікується як добросовісна, це поведінка, що відповідає уявленням суспільства про добро (діяти за доброю совістю), тобто така поведінка буде морально бездоганною. Отже, з такого етимологічного дослідження витікає висновок про те, що «добросовісність» та «моральність» – це категорії, які лежать в одній площині. Але, на наш погляд, юридичний зміст досліджуваних категорій має відмінності: на відміну від принципу добросовісності, про які доводиться згадувати при необхідності встановлення невинності особи у спричиненні шкоди, про моральність чи аморальність поведінки можна говорити ще й до порушення суб'єктивних прав чи законних інтересів іншої особи. Точніше кажучи, порушення прав або законних інтересів конкретної особи може ще й не відбуватися, а поведінка неналежно діючої особи все ж буде визнаватись протиправною через невідповідність цієї поведінки моральним засадам суспільства. Отже, відмінність полягає уже в тому, що недобросовісна поведінка торкається порушення прав (інтересів) конкретно визначеної особи, в той

час як аморальна – зазіхає не на суб'єктивні права, а на загальні інтереси суспільства щодо традиційних уявлень про добро, зло та інші етичні цінності. Таким чином, принцип добросовісності своїм виявом охороняє суб'єктивні цивільні права та інтереси конкретно визначених учасників цивільного обігу, а принцип дотримання моральних засад суспільства щодо набуття, володіння, здійснення та захисту суб'єктивних прав торкається охорони тільки інтересів, до того ж не окремої особи, а суспільства в цілому.

Звичайно, висновок, зроблений у даній статті щодо розмежування досліджуваних категорій за наведеними вищими критеріями має бути додатково обґрунтований. При цьому, на наш погляд, аргументація має опиратися на існуючі розробки категорії «інтерес». Це дасть можливість більш точно окреслити прояв моральних засад в охороні суспільних інтересів.

Список літератури: 1. Цивільний кодекс України, прийнято 16.01.03р., із змінами та доповненнями, внесеними згідно із Законом України від 19.06.03р. №980-IV. 2. Садиков О.Н. Принципы нового гражданского законодательства СССР // Советское государство и право. 1991. №10. 3. Толстой Ю.К. Принципы гражданского права // Правоведение. 1992. №2. 4. Богданов Е.В. Категория «добросовестности» в гражданском праве // Российская юстиция. 1999. №9. 5. Емельянов В.И. Разумность, добросовестность, незаулоупотребление гражданскими правами. М., 2002. 6. Щенникова Л.В. Справедливость и добросовестность в гражданском праве России // Государство и право. 1997. №6.

Надійшла до редколегії 23.03.04

В.М. Аверін

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМВІДНОСИН МІЖ МІСЦЕВИМИ ДЕРЖАВНИМИ АДМІНІСТРАЦІЯМИ ТА ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У БЮДЖЕТНОМУ ПРОЦЕСІ

Із прийняттям Конституції України в 1996 р. фактично завершився попередній етап комунальної реформи, який знаменувався утвердженням інституту місцевого самоврядування як елемента демократичного конституційного ладу держави.

Якщо початкові зміни і доповнення до Конституції УРСР (1978р.) були пов'язані передусім із спробами модернізації впливу колишньої союзної політичної і правової систем на суверенну Україну, то характерною ознакою розроблення і головне – схвалення 28 червня 1996 р. Конституції України стало вже намагання, у формі політичного компромісу, окреслити контури самостійного демократичного розвитку вітчизняних економічної, політичної, правової тощо систем та української державності на принципі конституціоналізму [1, с.17].

Ухвалений Основний Закон України ґрунтувався, зокрема, на думці, що конституція, яка, як правило, не деталізує, а тільки фіксує розвинені на певному етапі становлення державно упорядкованого суспільства зв'язки і відносини між окремими державно-правовими інститутами, а також останніми і структурами громадянського суспільства, тобто засади кон-